

Words of testimony and of memory

Mots du témoignage et de la mémoire

Woorden van getuigenis en van herinnering

Electronic version

URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/1385>

DOI: [10.4000/temoigner.1385](https://doi.org/10.4000/temoigner.1385)

ISSN: 2506-6390

Publisher:

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Printed version

Date of publication: 31 December 2014

Number of pages: 172

ISBN: 978-2-84174-688-0

ISSN: 2031-4183

Electronic reference

« Words of testimony and of memory », *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 119 | 2014, Online since 01 January 2016, connection on 23 October 2020. URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1385> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/temoigner.1385>

Woordenboek over getuigenis en herinnering

WORDS OF TESTIMONY AND OF MEMORY

Because researchers, professors and professionals working in the arts, culture or news are more and more often needing to use words from the fields of testimony and of memory, *Testimony between history and memory* has set itself the objective of gathering them into a dictionary, thus opening up this experimental space. One word can take on different meanings depending on the language it is used or circulates in. This is why certain terms of the dictionary will be approached in a multilingualistic, or even in a multicultural way.

This project will be realized in two stages. Each term from an index in progress will be presented twice. First in the form of short notices in each edition of the review, then inviting developments and a critical debate, with multiple voices, on a website that will start running from the Winter 2014-2015. We will associate to their short version, voluntarily incomplete, a few book titles, however not claiming to be exhaustive.

– Chelmno, remains of the “Castle of Kulmhof”
excavated by by Łucja Pawlicka-Novak.

© I. Gilead

ARCHAEOLOGY OF THE HOLOCAUST

The archaeology of the Holocaust is the study of the material remains – sites and artifacts – that were associated with the persecution and mass murder of five to six million Jews by the Nazis during the Second World War (for research on these numbers, see Hilberg 2003). In fact, the locales of each of the hundreds of the Ghettos are potential targets for archaeological investigations, but the greatest attention is paid to the Nazi extermination centers in Poland where the archaeological research is most intensive.

The extermination centers of Chelmno, Bełżec, Sobibór and Treblinka have been, and are, subjected to archaeological research more than other sites. One of the significant results of the archaeological research is that although the Nazis levelled these sites, mostly in late 1943, remains of structures were found immediately below surface, accompanied by a profusion of artifacts from the surface and sub-surface. Mass graves have been identified in all the above sites; the exact locations of the Bełżec, Sobibór and Treblinka gas chambers have not been discovered yet. In general terms, excavations of Holocaust

sites started relatively recently and the volume of the research carried out up to now remains limited, the publications are rare, the results preliminary and the conclusions tentative.

One of the premises formulated by archaeologists and supported by the media is that archaeology can assert by excavations the truth of the Holocaust. However, the reality of the extermination has already been established by the historical research and local and international courts. The above premise, coupled with the pressure of the media to produce instant results in front of the cameras while in the field, is a threat to the integrity and credibility of Holocaust archaeology. More than once were archaeologists tempted to declare in the field that they stand in front of the remains of gas chambers, while the evidence they uncovered did not support such claims.

Archaeology cannot establish, or refute, the truth of the Holocaust; it can support it and illustrate it with the physical evidence that was preserved and can be revealed by archaeological methods. Archaeology is important in illuminating the topography of the concentration and extermination centers, as well as in revealing the artifacts of both the victims and the perpetrators, which are essential for the teaching of the Holocaust and creating museum collections that help preserve its memory. ■

Isaac Gilead

Ben-Gurion University of the Negev,
Beer Sheva, Israel

◆ Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews* (1961), 3 vol., Yale University Press, 2003.

THE FRONTOVIKI : SOVIET SOLDIER-POETS

This word refers to those who experienced the front, more specifically the front lines of the “Great Patriotic War” (the Soviet and then Russian name for the Second World War), whether they took part in the fights or accompanied the army as correspondents. Within the immense flow of texts which take the war as subject, we can thus distinguish the ones which, independently from their form (news reports, fiction, poetry), are legitimized by personal experience and for which their authors exposed themselves to life-threatening risks. Right from the beginning of the war, writers were called upon to produce a unifying speech with the aim of consolidating the alliance between Soviet citizens and the government in the face of the threat of radical destruction. This alliance was made within the context of Russian Orthodox identity, clearly emanating from Stalin’s famous speech dating from 3 July 1941 in which he revived the salutation “Dear brothers and sisters” addressing Soviet citizens as a priest would his parishioners. This new identity concerned the entire Union taken in its imperial dimension. It shaped the context of the ethnic deportations which were being carried out at the same time and announced already the anti-Semitic campaign which was to follow the war.

The task of literature was to explain, but also to justify, the defeat of the first year of the war, to show the Soviets’ heroism (inspired by the Party and the figure of Stalin), and to call for revenge

against the Germans (Simonov, Ehrenbourg). A certain number of tenacious taboos were necessary, namely regarding the massive collaboration of populations in Western territories, recently annexed by the USSR. However, the “step backward” taken by the ideology was perceived as a certain form of liberalization, thus creating a brief sense of hope for a reconciliation between the power and the people, as well as an end to the repression. A light wind of freedom thus blew over the trenches, favoured by the total violence faced by the Frontoviki. This explains the (relative) audacity certain writers took, as did Tvardovsky with his epic poem *Vassili Tyorkin* in which Stalin’s name was not mentioned, or Nekrassov with his work *Front-line Stalingrad* which deviated from the official line.

The label *frontovik* appeared within the Soviet literary sphere as ensuring factual and psychological truth, so long as they were attested by an eye witness and controlled by higher places. War literature was thus an occasion to perfect the canon imposed on written testimonies considered from the start as a construction (and always supervised by a working writer), never as a spontaneous expression of a subjectivity dealing with lived experiences. However, if most of the time the “real war” was silenced or confined to personal journals, the trial of the truth led some of these writers toward protest movements (Tvardovsky), dissidence (Nekrassov), even to direct confrontation with the party (Grossman). ■

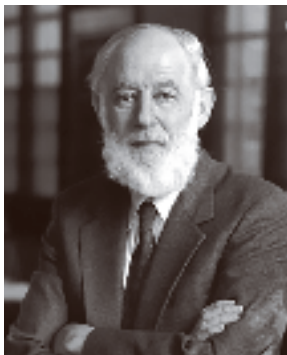
Luba Jurgenson
EURORBEM

(Translation: Sarah Voke)

- ◆ Nekrassov, Viktor, *Front-line Stalingrad*, translated by David Floyd, London: Harvill Press, 1962.
- ◆ Simonov, Konstantin, several works available in English on <http://www.simonov.co.uk/> (accessed 21 October 2014).
- ◆ Tvardovsky, Aleksandr, *Vasily Tyorkin: A Book about a Soldier*, translated by Jill Higgs, Spalding: Hub Editions, 2003.
- ◆ Grossman, Vasily, *Life and Fate*, translated by Robert Chandler, New York: New York Review of Books, 2006.
- ◆ Grossman, Vasily, *The Road, Stories, Journalism and Essays*, translated by Robert and Elizabeth Chandler with Olga Mukovnikova, New York: New York Review of Books, 2010.
- ◆ Grossman, Vasily, *A Writer at War: a Soviet Journalist with the Red Army, 1941-1945*, edited and translated by Antony Beevor & Luba Vinogradova from Grossman's wartime notebooks, New York: Vintage Books, 2013.

GEOFFREY HARTMAN

Geoffrey Hartman (1929-) is a Jewish American literary critic and theorist, who has since the beginning of the 1980s made important contributions in the domains of Holocaust studies, cultural memory studies, trauma

© Michael Mansland

theory, as well as Jewish studies. Hartman was centrally involved in establishing what is now the Fortunoff Video Archive at Yale University in the early 1980s, and in developing it into an important initiative for the visual recording of Holocaust testimony. Much of his writing in the last three decades has reflected on the place of testimony in a rapidly changing media ecology. Counteracting what Hartman perceives as an excessive drive for immediacy and transparency in visual media, the video testimonies are filmed in a sober style that foregrounds the bodily presence and the voice of the witnesses and survivors. This emphasis on embodiment avoids both a tendency toward ghostliness and abstraction and the “retraumatization” of the viewers, and instead enables audiences to absorb and process historical knowledge. Hartman’s double concern for the precariousness of historical transmission and for the vital importance of artistic and literary form can be understood in light of his long career as a leading critic of romantic literature, and especially of the work of William Wordsworth. Hartman encountered Wordsworth’s poetry when a *Kindertransport* brought him from Germany, his native country, to the English countryside and allowed him to escape the Holocaust. After moving on to the States, Hartman was educated at Yale, where he later taught for more than four decades. In the 1970s and 1980s, he was associated with the rise of deconstruction, a literary critical approach that foregrounds the limits of textual understanding and the instability of linguistic constructs. For Hartman, deconstruction nourished his interest

in teasing out unexpected and oblique meanings and resonances in literary texts (an approach he also connected to the Judaic interpretive tradition of *midrash*). The patient attention to the unobtrusive undertones of language and to elements that resist foregrounding persists in Hartman’s work on Holocaust testimonies, as well as in his influential writings on trauma. Whether dealing with literary texts, Holocaust testimonies, or traumatic discourse more generally, Hartman’s practice is one of carefully “reading the wound” rather than sealing it. ■

Pieter Vermeulen
University of Leuven

MEMORY AND THE ANTHROPOCENE

The increase in carbon-dioxide emissions through the burning of fossil fuels and its effects of global warming has left a geological record, as shown by polar ice core samples that date from the mid-to-late-eighteenth century. This has prompted Paul J. Crutzen and Eugene F. Stoermer (in 2000 and 2002) to identify the end of the previous geological epoch, the Holocene, the warmer period of 10-12 millennia that succeeded the ice age of the Pleistocene. Crutzen and Stoermer have identified the Anthropocene, as succeeding the Holocene, to designate a new era of anthropogenic climate change, the geological evidence for which dates back to James Watts’ invention of the steam engine in 1784.

How might the study of the cultural memory be recalibrated in the era of critical change? Current theories of mourning may

prove inappropriate, as their logic suggests that that which is lost can be renewed by a repudiation of libidinal attachments to the lost object and reattachment to its replacement. Put otherwise, the loss, depletion and degradation of environments, ecologies, resources, species and ways of life would be deemed sustainable, and that which has been lost forgettable: an economy of mourning that could be disrupted by an ecomelancholic stance (James 2001).

Given the multiscalar dynamics of climate change and environmental degradation that are unfolding across time and space, life and matter in predictable, unpredictable and mutating ways, memory studies should also refrain from delimiting that which is to be remembered as a discrete and static object. Given the imbrication of human and non-human worlds and systems described by the Anthropocene, memory studies need to adopt a posthumanist stance, otherwise it will be circumscribed by the normative theorization of memory's symbolic reconstitution of human life and human worlds (Cohen 2012).

Furthermore, that the Anthropocene can be dated back to the beginnings of the industrial revolution should not limit the temporal horizons of memory studies. While the Anthropocene has been caused by the advent of industrial capitalism, its globalization and its legacies, and while the catastrophic effects of the Anthropocene are accentuated by global capitalism's distribution of social inequality, a deeper sense of geological time will identify the conditions under which life becomes precarious and indeed impossible, in the

past, present and in the future. As Dipesh Chakrabarty (2009) puts it, the current geological era calls for thinking species history alongside a critique of capitalism.

The difficulties of predicting where, when and to what degree environmental damage will manifest itself in systemic ways (across global systems) and through cumulative, local degradation calls for a radically enlarged spatial scale of cognition, as does the idea of causality in the Anthropocene in which human actions lend agency to non-human materials and systems that effect differentiated change across the planet. By temporalizing and spatializing its objects of remembrance through a "derangement of scale" (Clark 2012), memory studies is better positioned to remember the Anthropocene. ■

Richard Crownshaw

Goldsmiths University of London

- ◆ Chakrabarty, Dipesh, 'The Climate of History: Four Theses', *Critical Inquiry* 35 (2), 2009, 197-222.
- ◆ Clark, Timothy, 'Scale: Derangements of Scale', in Tom Cohen (ed.), *Telemorphosis: Theory in the Era of Climate Change*, Vol. 1., Open Humanities Press/University of Michigan Library, 2012, 148-166.
- ◆ Cohen, Tom, 'Introduction: Murmurations - "Climate Change" and the Defacement of Theory', in *Id.* (ed.), *Telemorphosis: Theory in the Era of Climate Change*, Vol. 1, Open Humanities Press, 2012, 13-42.
- ◆ James, Jennifer C., 'Ecomelancholia: Slavery, War, and Black Ecological Imaginings', in Stephanie LeMenager, Teresa Shewry & Ken Hiltner (eds.), *Environmental Criticism for the Twenty-First Century*, London: Routledge, 2011.

MULTIDIRECTIONAL MEMORY

The term "multidirectional memory" was coined as a way of conceptualizing what happens when different histories of extreme violence confront each other in the public sphere. While acknowledging the struggles and contestations that accompany public articulations of memory, the theory of multidirectional memory seeks an explanation of the dynamics of remembrance that does not simply reproduce the terms of partisan groups involved in those struggles. I have developed this theory at greatest length in my book *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* (2009), which focuses on exemplary sites of tension involving remembrance of the Nazi genocide of European Jews in relation to slavery, colonialism, and decolonization.

In *Multidirectional Memory*, I offer a new framework for thinking about memory contestation via three core arguments. First, I argue against what I call "competitive memory," an understanding that is based on the logic of the zero-sum game and has dominated many popular and scholarly approaches to public remembrance. According to this understanding, memories crowd each other out of the public sphere—for example, too much emphasis on the Holocaust is said to marginalize other traumas or, inversely, adoption of Holocaust rhetoric to speak of those other traumas is said to relativize or even deny the Holocaust's uniqueness. In contrast, I suggest, memory works *productively* through negotiation, cross-referencing, and

borrowing; the result of memory conflict is not less memory, but more—even of subordinated memory traditions.

In illustrating this non-zero-sum logic, I take a second step already implied by an understanding of memory’s productivity: I argue that collective memories of seemingly distinct histories are not easily separable from each other, but emerge dialogically. For example, not only has memory of the Holocaust served as a vehicle through which other histories of suffering have been articulated, but the emergence of Holocaust memory itself was from the start inflected by histories of slavery, colonialism, and decolonization that at first glance might seem to have little to do with it.

Finally, the theory of multidirectional memory casts doubt on the taken for granted link between collective memory and group identity that has been at the core of memory studies—the direct line that seems to bind, for example, Jewish memory and Jewish identity and to differentiate them clearly from African American memory and African American identity. *Multidirectional Memory* demonstrates, however, that the borders of memory and identity are jagged (see also Landsberg, Silverman, Sanyal). Groups do not simply articulate established positions but come into being through dialogical acts of remembrance that take place on a shared, but uneven terrain. The shared terrain of multidirectional memory creates possibilities for unexpected forms of solidarity, but it offers no guarantees. ■

Michael Rothberg
University of Illinois

◆ Landsberg, Alison, *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, New York: Columbia UP, 2004.

◆ Rothberg, Michael, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford: Stanford UP, 2009.

◆ Sanyal, Debarati, *Memory and Complicity: Migrations of Holocaust Remembrance*, New York: Fordham UP, forthcoming.

◆ Silverman, Max, *Palimpsestic Memory: The Holocaust and Colonialism in French and Francophone Fiction and Film*, New York: Berghahn, 2013.

SEPTEMBER 11, 2001

Despite suggestions that the post-9/11 era would mark the end of the “memory boom” (Klein 2000) that preoccupied critical and cultural discourses at the end of the twentieth-century (Zehfuss 2003), in the aftermath of 11 September 2001, discussions about commemoration occupied the forefront of public consciousness in the United States, as debates over the redevelopment of Ground Zero, the widespread consumption of commemorative memorabilia, and ongoing controversies over the ways in which the deaths of 9/11 victims were mobilized in support of the War on Terror, impelled unprecedented attention to the politics and ethics of memory.

Despite the diversity of perspectives embraced by commemorative media relating to 9/11, the culture of memory surrounding the attacks has arguably been most notable for the ways in which the institutions of the American

© National Capital Contracting

public-political sphere have sought to nationalize the trauma of September 11. In the immediate aftermath of the attacks, President George W. Bush declared 9/11 a “national tragedy”; in December 2001, Bush designated 11 September as Patriot Day; in 2005, the True American Heroes Act of 9/11 designated a commemorative medal to “all government workers and others who responded to the attacks on the World Trade Center and the Pentagon”; and in November 2011, the Fallen Heroes of 9/11 Act awarded Presidential medals to the three memorials erected at the site of the attacks – the National September 11 Memorial in New York (designed by Michael Arad and Peter Walker), the Flight 93 National Memorial in Shanksville, Pennsylvania (designed by Paul Murdoch Architects), and the Pentagon Memorial (designed by Julie Beckman and Keith Kaseman).

As a number of commentators have noted (Sturken 2007), such endeavours facilitated the emergence of a politicized and exclusionary culture of memory that appeared to privilege American lives over others, most notably the Iraqi and Afghan deaths designated as “collateral damage” in the War on Terror. Resistant to the development of such “hierarchies of life” (Butler 2004), critics (Rothberg 2009a; Gray 2011) have subsequently argued for a recalibration of memorial culture to

TRANSCULTURAL MEMORY

engender a global dialogue about the attacks and their aftermath. Construing memory as comparative and not competitive, such discourses resonate strongly with the recent “transcultural turn” in memory studies (Bond & Rapson 2014), pioneered by theorists such as Daniel Levy and Natan Sznajder (2006), Michael Rothberg (2009b), and Astrid Erll (2011). ■

Lucy Bond

University of Westminster

◆ Bond, Lucy & Jessica Rapson (eds.), *The Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders*, Berlin: Walter de Gruyter, 2014.

◆ Butler, Judith, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, London: Verso, 2004.

◆ Erll, Astrid, ‘Travelling Memory’, *Parallax* 17(4), 2011, 4-18.

◆ Gray, Richard, *After the Fall: American Literature Since 9/11*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2011.

◆ Klein, Kerwin Lee, ‘On The Emergence of “Memory” in Historical Discourse’, *Representations* 69 (4), 2000, 127-150.

◆ Levy, Daniel & Natan Sznajder, *The Holocaust and Memory in the Global Age*, translated by Assenka Oksiloff, Philadelphia: Temple University Press, 2006.

◆ Rosenfeld, Gavriel D., ‘A Looming Crash or a Soft Landing? Forecasting the Future of the Memory “Industry”’, *Journal of Modern History* 81(1), 2009, 122-158.

◆ Rothberg, Michael, ‘A Failure of the Imagination: Diagnosing the Post-9/11 Novel: A Response to Richard Gray’, *American Literary History* 21(1), 2009a, 152-58.

◆ Sturken, Marita, *Tourists of History*, Durham and London: Duke University Press, 2007.

◆ Zehfuss, Maja, ‘Forget September 11’, *Third World Quarterly* 24(3), 2003, 513-528.

“**T**ranscultural memory” emerged in or around 2010 within the field of memory studies. The “transcultural turn” (Bond & Rapson 2014) describes the programmatic move away from the assumption that memory is the product of bounded “cultures”, often national cultures at that – an idea which had crept into a large section of memory research, especially in the wake of Pierre Nora’s *lieux de mémoire*. Proponents of transcultural memory studies criticize such “methodological culturalism”. They emphasize instead the fluidity and fuzziness of memory in culture as well as the non-isomorphy of culture, nation, territory, ethnicity, social groups, and memory (see the articles in *Parallax* 17 (4), 2011, ed. Crownshaw). As a theory and methodology, transcultural memory means a change in the focus attention: from stable and allegedly “pure” national-cultural memory towards the movements, connections, and mixing of memories.

In our globalizing age, archives and repertoires of memory have increasingly become interlinked, the prominent example being the ways in which Holocaust memory has travelled virtually across the globe and was turned into a language that enabled people to address histories of extreme violence and the violation of human rights. Scholars have studied such a dynamics as “memory in the global age” (Levy & Sznajder 2006) and as “multidirectional memory” (Rothberg 2009). However, “transcultural memory” does not only refer to (1) such deliberate and

productive *connections of memories* that were formerly considered as distinct and belonging to different groups; it can more generally be conceived of as (2) *the movement of mnemonic archives* across spatial, temporal, and social, but also linguistic and medial borders (Erll 2011) as well as (3) *the mixing of memories* in contexts of high cultural complexity. Memory is fundamentally transcultural. *No* version of the past and *no* product in the archive will ever belong to just one community or place, but usually has its own history of “travel and translation”. This is not only the case in our present age of globalization, but as mnemohistory has shown, this holds also true in a *longue durée*-perspective on memory. ■

Astrid Erll

Goethe Universität Frankfurt

◆ Bond, Lucy & Jessica Rapson (eds.), *The Transcultural Turn: Interrogating Memory between and beyond Borders*, Berlin/New York: de Gruyter, 2014.

◆ Crownshaw, Richard, *Transcultural Memory*, Special Issue *Parallax* 17 (4), 2011.

◆ Erll, Astrid, ‘Travelling Memory’, *Parallax* 17 (4), 2011, 4-18.

◆ Levy, Daniel & Natan Sznajder, *The Holocaust and Memory in the Global Age*, Philadelphia: Temple UP, 2006.

◆ Rothberg, Michael, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford: Stanford UP, 2009.

Memorial site

DIKSMUIDE

© Ph. M.

◆ Passerelle van de Hoop.

Op 1 maart 2014, net voor de start van de intensieve herdenkingsperiode rond de Eerste Wereldoorlog en de massale toestroom van ‘fronttoeristen’, opende het vernieuwde Museum aan de IJzer in Diksmuide haar deuren. We ontwaren twee krachtlijnen in de tentoonstelling: de geschiedenis van het Belgisch-Duitse front en de Vlaamse strijd voor autonomie. Het voormalige museum over Oorlog, Vrede en Vlaamse ontvoogding onderging een grondige transformatie. Niet alleen de 22 verdiepingen van de IJzertoren zelf, waarin het museum is gehuisvest, maar de hele site werd onder handen genomen. De parking werd heraangelegd en er kwam een nieuw onthaalpaviljoen nabij de Pax-Poort. Gegraveerd in de imposante toegangsweg lezen we de namen van de verschillende Belgische martelaarssteden, met Nieuwpoort en Diksmuide als sluitstuk. Minder dan een jaar na de opening kunnen we al stellen dat het nieuwe museum een groot publiekssucces is: op woensdag 17 september verwelkomde het zijn 100 000ste bezoeker.

‘WAT REST VAN HET LEVEN’

Het museumparcours leidt de bezoeker van helemaal boven op de toren naar beneden via 22 thematische verdiepingen. Als inspiratie voor de opstelling koos men voor de leuze ‘Wat rest van het leven. Wat blijft van het land.’ Het ‘leven’ verwijst naar de beleving van de soldaten, voornamelijk

© Ph. M.

tijdens de oorlog in de loopgraven, en in veel mindere mate naar de ervaringen van de bevolking in de bezette gebieden of naar de *terugkeer* naar het leven na het drama. Hier in Diksmuide krijgen we een overzicht van de militaire geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog.

Aan de hand van markante scenografische keuzes tracht het museum de ervaring van de soldaat in 14-18 de *onze* te maken. Nog voor we de toren betreden, steken we een waterpoel over via de 'Passerelle van de Hoop', een houten loopbrug die indertijd door de infanteristen werd gebruikt om de voorposten te bereiken. De bedoeling van deze 'waarheidsgetrouwe constructie' is, volgens de museumwebsite, de bezoekers het 'gevoel te geven te wandelen doorheen een in de oorlog onder water gezet gebied'. Op de 15^e verdieping wordt dat belevingsidee verder uitgewerkt: de bezoekers komen terecht in een beklemmend doolhof, waar ze op de tast hun weg moeten vinden in het duister. Het is *alsof* we in een loopgraaf wandelen: we voelen de houten planken kraken onder onze voeten en horen op de erg aanwezige geluidsband de gejaagde

ademhaling van een soldaat in doodsstrijd. De installatie maakt van ons plaatsvervangende getuigen (*vicarious witnesses*), we worden uitgenodigd om ons in te leven en ons te identificeren met de soldaat wiens foto te zien is in een hoek van het labyrint. Via dit soort van simulaties wil het Museum aan de IJzer haar bezoekers zoveel mogelijk emotioneel en fysiek betrekken en hen de mogelijkheid bieden om 14-18 te *herbelev*en. Hoewel het een vaak gebruikt procedé is binnen de herinneringspedagogie vandaag, vragen we ons toch af, samen met Marianne Hirsch, of er geen andere vormen van solidariteit mogelijk zijn tussen zij die de oorlog meemaakten en zij die hem herdenken.

Elders in het museum is dan weer gekozen voor opvallend sobere, minimalistische opstellingen die juist afstand creëren. Dat is het geval op de 16^e verdieping, waar het leven in de loopgraven wordt geportretteerd via sepia- en zwart-witfoto's opgehangen tegen lichtbakken, maar eveneens op 14^e verdieping, gewijd aan de strijd tussen 'mens en machine'. Verlichte vitrines stellen er een reeks objecten tentoon ●●●

- ◆ 16^e verdieping
'Aan de IJzer'.
- ◆ 14^e verdieping
'Mens vs. machine'.
- ◆ 13^e verdieping
'Mens vs. machine'.

© Ph. M.

●●● die typerend zijn voor de moderne en geïndustrialiseerde oorlogvoering. Een verdieping lager vinden we meterslange uitstalkasten vol obussen die als urne worden gepresenteerd. Op elke obus staat de naam van een gesneuvelde soldaat. Dit soort van ruimtes staat in fel contrast met de 9^e verdieping, waar Peter Jacquemyn op de spierwitte muren een gigantische muurtekening in houtskool heeft gemaakt. Het is een macabere en benauwende voorstelling van het slachtveld, waar door voortdurende artilleriebeschietingen de inderhaast begraven lijken weer boven de grond komen, uiteengereten, de knoken enkel samengehouden door de stevige laarzen (*Knochenhalter*) van de soldaten.

‘WAT BLIJFT VAN HET LAND’

‘Wat rest van het leven. Wat blijft van het land.’ Het tweede deel van deze slagzin verwijst naar de Westhoek, naar de IJzervlakte die zwaar gehavend uit de oorlog kwam. Vanaf het panoramische dakterras in Diksmuide, maar ook vanaf het Ieperse belfort dat sinds 2012 deel uitmaakt van het In Flanders Fields museumparcours, hebben bezoekers een adembenemend uitzicht op de voormalige slagvelden en kunnen ze speu-

ren naar littekens in het landschap. Dat landschap laat zich lezen als een palimpsest: sommige littekens blijven vandaag erg zichtbaar, zoals de kraters die in 1917 zijn geslagen tijdens de ondergrondse Brits-Duitse mijnenoorlog, of de begraafplaatsen en monumenten die ons herinneren aan de tragedie die honderd jaar geleden plaatsvond.

Op verschillende verdiepingen van de IJzertoren wordt de aandacht gevestigd op de impact van de oorlog op het land – en van het land op de oorlog. Bezoekers die afdalen van het dakterras naar de 22e verdieping vinden daar een metersbreed geschilderd tafereel dat een impressie geeft van de streek rond Diksmuide na de onderwaterzetting van 28 oktober 1914: toen de sluizen in Nieuwpoort werden geopend, veranderde het slagveld in één groot moeras. De bewegingsoorlog liep al snel vast in een stellingenoorlog. De fotoreeks in sepia en zwart-wit toont de soldaten in de loopgraven en aan de voorposten, druk bezig met de aanleg van passerelles en tunnels, of soms met de reconstructie van een ‘normaal’ leven ondanks de omstandigheden: soldaten zijn aan het pootjebaden, kweken vissen en aardappelen in het overstromde gebied.

◆ 9^e verdieping
‘Knochenhalter’.

© Ph. M.

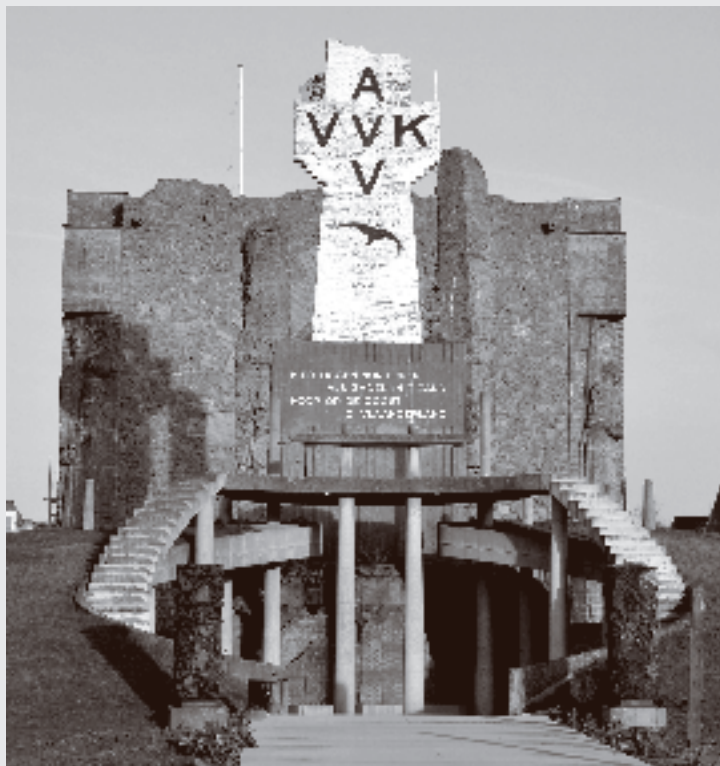
© Ph. M.

De relatie tussen oorlog en land wordt verder onderzocht op de 2^e en 3^e verdieping waar ‘Beecham Dugout’ gedeeltelijk werd nagebouwd (opnieuw dat idee om de bezoeker de gebeurtenissen te laten herbeleven), een Britse stelling die deel uitmaakte van de 4 500 kilometer ondergrondse tunnels in West-Vlaanderen.

Het *land* dus, de aarde, de modder, de Vlaamse Velden, het landschap, de kraters, maar ook de nationale identiteit. Wat blijft van *België* na de oorlog? Het Museum aan de IJzer focust, niet geheel verrassend natuurlijk, op de geschiedenis van de Vlaamse Beweging tijdens en na de Eerste Wereldoorlog, en op de specifieke historie van de IJzertoren die in feite een monumentale grafzerk voorstelt voor de gesneuvelde Vlaamse soldaten. De bezoeker wordt dan ook ondergedompeld in Vlaams-nationalis-

tische symboliek. We betreden de site via de Pax-Poort waarop de letters AVV-VVK, ‘Alles voor Vlaanderen – Vlaanderen voor Kristus’, en een afbeelding van de blauwvoet (naar Albert Rodenbachs frase) staan gegraveerd. Op de restanten van de eerste IJzertoren, die in 1946 werd opgeblazen maar in 1965 glorieus uit haar as herrees, vinden we vandaag een crypte met stoffelijke overschotten van frontsoldaten. Het vers van Cyriel Verschaeve trekt onze aandacht (‘Hier liggen hun lijken als zaden in ’t zand – hoop op de oogst, O Vlaanderland’), net als de inscriptie op de ‘Steen van Merkem’ (‘Hier ons bloed, wanneer ons recht’, verwijzend naar de taal- en ontvoogdingsstrijd) en de graven van de zogeheten ‘IJzersymbolen’, negen gesneuvelde jongemannen die de strijd van de Vlaamse soldaten – de strijd voor Vlaanderen – tijdens de Eerste ●●●

◆ Uitzicht over de IJzervlakte vanaf het dakterras.

© Ph. M.

◆ Pax-Port en crypte.

- Wereldoorlog vertegenwoordigen. We vinden er onder andere het graf van Joe English, de ontwerper van het heldenhuldezerkje dat als inspiratie diende voor de architectuur van de IJzertoren, en de gebroeders Van Raemdonck, symbolen van heldhaftige broederliefde (volgens de mythe stierven ze in elkaars armen, maar het lichaam van Frans Van Raemdonck werd teruggevonden naast dat van de Waalse soldaat Aimé Fiévez). Op de eerste verdieping van de toren hangt Hendrik Luytens *Gulden Doek van Vlaanderen*, een symbolisch-historische voorstelling van de Vlaamse Beweging, vooral activisten, tegen de achtergrond van Rubens' *Kruisafneming*. Boven op het dak, tot slot, wappert opnieuw de leeuwenvlag, nadat de beslissing om die

te vervangen door een museumvlag in het voorjaar op zwaar verzet was gestoten in Vlaams-nationalistische kringen.

Het Museum aan de IJzer vertelt het verhaal van de Eerste Wereldoorlog van het begin (het militarisme en de bondgenootschappen), over de Belgisch-Duitse confrontatie tot aan het (teleo)logische eindpunt: het ontstaan van de Frontbeweging en de uitbouw van de Vlaamse Beweging. Het thema van de 'nationale identiteit' loopt bovendien als rode draad, en als *vraag*, door de hele museumopstelling heen. Op verschillende plaatsen vinden we 'Vensters op identiteit': openklapbare houten panelen, beschilderd in nationale kleuren, die de aspecten oproepen van dit vraagstuk tijdens de oorlog. Het idee van identiteit en gemeenschap blijft echter in het hele museum nauw verbonden met dat van *natie* – een natie met haar eigen symbolen, haar rituelen, haar helden, haar geschiedenis. Er is weinig ruimte voor andere visies op identiteit – als maatschappelijk-culturele constructie, verbeelde maar reële entiteit – of op herinnering als een *transnationaal* en *transcultureel* gegeven dat niet is afgepaald binnen nationale grenzen (of dat nu Vlaamse of Belgische zijn), noch de inzet vormt van een politieke strijd.

**VREDE - VRIJHEID -
VERDRAAGZAAMHEID**

Het museum heeft als missie een drievoudige boodschap te promoten: Vrede-Vrijheid-Verdraagzaamheid, een hertaling van de slagzin 'Nooit meer oorlog' die in vier talen de IJzertoren siert. De vredesgedachte vinden we terug over de ganse site: in de kunstwerken van Willem Vermandere buiten aan de crypte maar ook in de lobby van het museum. Niet alleen loopt daar per-

manent de film ‘Geweld brengt nooit vrede’, verbazend genoeg vinden we er ook enkele panelen waarop een lange lijst te lezen staat van conflicten die de voorbije honderd jaar hebben plaatsgevonden: van de Ierse Paasopstand in 1916 over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust tot de huidige crisissen in Syrië, Gaza, Irak en Oekraïne. De panelen zelf dragen echter het ‘Nooit meer oorlog’-sjabloon.

Ongewild cynisch? Naïef? Idealistisch? Het museum lijkt hier een kanttekening te maken bij haar eigen radicaal pacifistische boodschap, die zichzelf opheft in de confrontatie met zoveel aanhoudend geweld en lijden. In het In Flanders Fields museum in Ieper vinden we trouwens dezelfde paradox: daar sluit de tentoonstelling af met een gelijkaardige opsomming van conflicten. De Grote Oorlog, zo blijkt, was de eerste in een cyclus van alsmear bloedigere gevechten, eerder dan een ‘les’ over de zinloosheid van geweld. In elk geval gaat het ‘Nooit meer oorlog’-mantra voorbij aan de meest essentiële vragen die de lijst precies oproept: waarom blijft de mens oorlog voeren? Welke mechanismen liggen aan de basis van deze conflicten? Hoe kunnen we er tegelijkertijd de lokale en internationale dimensie van onderzoeken? Of nog, en dat is een piste die het Museum aan de IJzer zelf voorstelt maar jammer genoeg beperkt tot de (Vlaamse) soldaat aan het front: hoe hebben mannen en vrouwen de oorlog beleefd? Nergens wordt stilgestaan bij de rol van ultranationalisme in het ontstaan of het ontwaarden van conflicten, of bij de gevolgen van bepaalde vormen van separatisme die zich enten op strak afgelijnde ideeën over identiteit en gemeenschap. Hoe creëert geweld nieuw geweld, op een heel concrete manier?

© Ph. M.

Hier moeten we het failliet vaststellen van het nationalistische discours, wanneer het erop aankomt om de complexe realiteit van de oorlog te vatten. We kunnen ons niet ontdoen van het idee dat de focus op Vlaanderen (het ‘land’) en op de ellende van de Vlaamse soldaten in de loopgraven (het ‘leven’), hoe logisch die ook mag lijken op deze symbolische plek voor de nationalistische beweging, een meer diepgaande analyse van het oorlogsgegeven in de weg staat. Dat symboliek een hinderpaal vormt voor de maatschappelijk-psychologische benadering van de explosie van geweld die de Eerste Wereldoorlog was. ■

Anneleen Spiessens

◆ Inscriptie ‘Nooit meer oorlog’ op de IJzertoren.

◆ Richard Crownshaw, *Transcultural Memory*, Special Issue *Parallax* 17 (4), 2011.

◆ Chiara De Cesari & Ann Rigney (red.), *Transnational Memory: Circulation, Articulation, Scales*, Berlijn & New York: de Gruyter, 2014.

◆ Astrid Erll & Ann Rigney (red.), *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*, Berlijn & New York: de Gruyter, 2009.

◆ Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory: Visual Culture After the Holocaust*, New York: Columbia University Press, 2012.